

WAT EEN AFSTUDERENDE JURIST VAN DE ACADEMIE EN PRAKTIJK MOET WETEN

Willem van Boom*

1

HET IS NOG NIET TE LAAT

Het moment van afstuderen is een belangrijk moment. Dat geldt voor iedere student, en dus ook voor de jurist. In de aanloop naar het afstuderen maak je als jurist een keuze (bewust of onbewust) om de praktijk in te gaan óf om in de academische wereld te blijven. In het vakgebied waar Marc en ik deel van uitmaken, is dat in elk geval een fundamentele keuze. Ons vakgebied is een door en door praktisch vakgebied en we leiden in de Nederlandstalige juridische opleidingen onze studenten op in de schaduw van die rechtspraktijk. Zeker, we doen allemaal ons best om ook wetenschappelijke vaardigheden bij te brengen, maar uiteindelijk willen veel van onze studenten de rechtspraktijk in. En dus bereiden we ze daar in enige mate op voor. Maar goed, we moeten óók de volgende generatie academici opleiden, en voor die groep gelden weer andere accenten: ze moeten wetenschappelijke interesse hebben, krachtig onderwijs geven en natuurlijk goed onderzoek kunnen doen, te beginnen met een proefschrift. Dus is de keuze van onze afstuderende student ook voor ons als academici van nu een fundamentele keuze voor wat betreft de academici van morgen. Kiest onze student voor de rechtspraktijk, dan is de kans klein dat ze ooit nog terugkeert, laat staan een proefschrift gaat schrijven. Tegen de tijd dat ze het werk op het advocatenkantoor beu is en een overstap naar de wetenschap overweegt, is juist die overstap ingewikkeld geworden. Ze is inmiddels gewend aan de prikkels, de interessante verhalen, de juridisch uitdagende puzzels, de samenwerking, het cliëntcontact. Dan wordt het echt schakelen: in de academische omgeving moeten de prikkels vooral uit jezelf komen en moet de je verhalen, puzzels, samenwerkingen en contacten zelf zien te ontdekken. Het salaris dat ze inmiddels verdient, kunnen we aan de universiteit onmogelijk evenaren – ze moet vermoedelijk weer bijna onderaan beginnen. Ze moet vermoedelijk ook vergaand geherprogrammeerd worden: onderzoek is iets anders dan het bedenken van juridische constructies en

---

* Willem van Boom is Hoogleraar burgerlijk recht, Radboud Universiteit Nijmegen. Met dank aan Steven Bartels voor het broodnodige tegendenken.

geitenpaadjes, rechtsvragen zijn zelden geschikt als volwassen onderzoeksvragen, en de snelheid die de praktijk vergt, is vaak geen goed recept voor degelijk onderzoek.

Er is dus een groot academisch belang gemoeid met de keuze van de afstuderende student. Dit roept de vraag op of wij als academici er wel voor zorgen dat we de juiste mensen op de juiste plaats krijgen, met het oog op wie wij willen dat de academici van morgen zijn. Of hebben we niet veel te willen, laten we het maar komen zoals het komt en hopen we er het beste van? En degenen die wel of niet voor een start in een academische omgeving kiezen, zijn die wel goed voorgelicht? Hebben we wel een adequaat beeld geschetst van de voors en tegens van een academische loopbaan? Het zijn dit soort vragen waar ik hierna wat dieper op inga. De focus is op privaatrechtelijk georiënteerde juristen (waar ondernemingsrecht en financieel recht natuurlijk ook toe behoren).

2

WAT EEN AFSTUDERENDE JURIST MOET WETEN VAN DE ACADEMIE

Het allerbelangrijkste dat onze afstuderende jurist moet weten bij het maken van een keuze: aan een rechtenfaculteit werken en daar promotieonderzoek mogen doen, is geweldig leuk. Zo heb ik het destijds ervaren tot de dag van vandaag vind ik het een prachtig vak: de volgende generaties juristen mogen opleiden en jezelf elke dag weer nieuwe vragen mogen stellen in onderwijs en onderzoek, is bijzonder. Je baant je eigen weg en tegelijk ben je onderdeel van een groter geheel van de academische gemeenschap van mensen die – als het goed is – allemaal dezelfde passie hebben voor de onderwerpen die jou ook interesseren. Dat wil niet zeggen dat het een *walk in the park* is. Onderzoek doen is gewoon moeilijk – het vergt begeleiders die jou verstaan en zien wat je nodig hebt, en die er ook gewoon zijn voor je. Wat dat betreft is er de afgelopen jaren echt veel verbeterd, vind ik, aan onze faculteiten. Het twee-begeleiders systeem dat vrijwel overal is ingevoerd, heeft voordelen voor de jonge promoverende medewerker. Het heeft ook voordelen voor begeleiders: de een is beter in bepaalde aspecten van begeleiden en de ander in weer andere aspecten. Als het goed werkt, vullen de begeleiders elkaar aan en als met een koppel van een senior en een junior begeleider wordt gewerkt, heeft het begeleiden ook nog eens een opleidingsaspect voor de junior begeleider. Er wordt ook al wat meer gepraat over ‘track record’, en dan verschillende richtingen: zijn de proefschriften die deze begeleider heeft ‘afgeleverd’, wel aan de maat? Heeft deze begeleider niet te veel mensen in begeleiding (hoe geef je die allemaal genoeg aandacht)? En ook niet onbelangrijk: waarom stopt iemand ermee? Mijn indruk is dat er in elk geval meer en openlijker over wordt gepraat dan vroeger. Vroeger was álles de verantwoordelijkheid van de supervisor.

De intensievere begeleiding op voortgang en structurering van het proces slaat soms wat door, maar het idee is voor mijn gevoel zeker zinvol, namelijk het optimaliseren

van voortgang, diepgang van het eindproduct en professionele groei van de supervisor. Onderzoek doen is dus moeilijk maar mooi. Het mooie van de ontdekkings-tocht die onderzoek altijd is, is dat je bijzondere mensen kunt tegenkomen met meer of andere ervaring, met andere disciplinaire achtergrond, met een andere focus op soorten onderzoeksvraag en tegelijk met dezelfde passie voor kennisvergaring en begrip. En in ons vakgebied zal het niet snel gebeuren dat je onderzoek onopgemerkt blijft: de rechtspraktijk en je academische collega's zullen je werk uiteindelijk leren kennen.

Als je na je studie in de academie wilt blijven om te promoveren, dan moet je weten dat er ook in universiteiten hoog- en laagconjunctuur is. Maar dan in *slow motion*. De bekostiging per student is de afgelopen decennia alleen maar teruggelopen, en dus ook de middelen voor onderzoek. Doctrinair privaatrechtelijk onderzoek – laten we het noodzakelijk wegonderhoud in de rechtsstaat noemen – is dus ook in de citruspers terechtgekomen: het geld is eruit geperst. En dat was trouwens niet alleen maar negatief, schat ik in: de productiviteit is naar mijn indruk niet afgenomen, het niveau en de kwantiteit van de publicaties heeft er volgens mij niet onder geleden. Dan blijft er waarschijnlijk nog maar één mechanisme over: het werk moest sneller af, de werkdruk nam dus toe en dus nam het werkplezier af.

Hoe dat ook zij, jarenlang was het als civilist niet altijd makkelijk om een promotieplek te vinden. Tot voor enkele jaren werd de keuze van net afgestudeerde juristen voor de academie steeds minder voor hand liggend. Het aantal promotieplaatsen nam af en de eisen werden zwaarder. De tijden dat je als beginnende onderzoeker als universitair docent werd aangesteld en er iemand na tien jaar eens begon te vragen of je proefschrift een beetje wilde vlotten, liggen ruim dertig jaar achter ons. De inzet op verbetering van 'rendement' die zich sindsdien heeft afgespeeld, had goede maar ook minder goede kanten. In sommige faculteiten werd vrijwel al het enthousiasme voor onderzoek bij de twijfelende student ontnomen door tamelijk absurde ingangseisen te stellen: alleen degenen die een *honours* traject of een heuse onderzoeksmaster hadden gedaan, kwamen in aanmerking voor een promotieplaats, en dan soms liefst ook nog alleen maar in het Engels. En dan volgde soms ook nog de eis dat alleen voorstellen die door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) als uitstekend waren beoordeeld (maar niet geprioriteerd werden), konden worden gehonoreerd. Dat leverde vervolgens voor enkele maanden onzekerheid op omdat het voorstel eerst langs NWO moest. Die maatregelen leverden zeker veel goede studenten bij de ingang op, maar creëerde ook een risico van homogeniteit van kandidaten, op veilig spelen met onderzoeksvoorstellen en van hoogleraren die *mini-me's* in de race zetten. Het leidde ertoe dat het nodige onderzoekstalent geld voor haar eieren koos en toch maar de praktijk in ging (die haar met open armen ontving!). Dat is althans mijn ervaring vanuit mijn vakgebied, juist omdat de *pull*-factoren richting praktijk daar al zo krachtig zijn.

Wat er zich achter de schermen afspeelde, was ook niet altijd vrolijkmakend. Als je wilt weten waarom jouw positie als beginnende onderzoeker zo precair is – te veel onderwijs, te weinig onderzoekstijd – dan adviseer ik: *follow the money*. Oorzaken kunnen bijvoorbeeld zijn: (i) de hele faculteit heeft het zwaar omdat de centrale verdeling van middelen door de universiteit nadelig is voor onderwijsrijke faculteiten, (ii) de afdeling waar je werkt, heeft eigen budgetverantwoordelijkheid en koos ervoor te veel mensen op UHD- en hoogleraarsposities te plaatsen (die zijn erg duur en leveren relatief weinig onderwijsuren), (iii) de faculteit waar je werkt, koos ervoor om de onderzoeksopslag bovenop die standaard wordt gegeven op elk gegeven onderwijsuur af te romen en te herverdelen door een facultaire competitie op ‘het beste onderzoeksvoorstel’. Werk je in een afdeling waar alle drie factoren zich voordoen, dan heb ik met je te doen. Het privaatrechtelijk onderzoek heeft in het bijzonder te lijden onder factoren (ii) en (iii). Wat betreft factor (ii): als je vakgebied moet wedijveren met beter betaalde banen in rechterlijke macht of advocatuur, dan is voor de leiding van de afdeling de verleiding groot om mensen die op het oog onmisbaar zijn voor de primaire processen, sneller te bevorderen. Kijk naar mij: ik werd hoogleraar op mijn 32ste. Dat doen ze me in de humaniora niet snel na, denk ik. Niet omdat ik zo bijzonder ben maar omdat de competitie in mijn vakgebied op dat soort banen minder groot is dan daar. Dat is niet erg, maar als mijn afdeling eigen budgetverantwoordelijkheid draagt en dus zelf mag kiezen hoe ze de mix van hoger en lager ingeschaald personeel maken, dan zijn dat soort aanstellingen kostbaar. Als je iedereen die je niet kwijt wilt raken, meer salaris aanbiedt terwijl de inkomsten niet toenemen, dan betekent het dat iedereen harder moet werken. En wat betreft factor (iii): in een aantal faculteiten zijn onderzoeksgelden weggehaald bij de afdelingen. Niet langer kregen afdelingen de onderzoeksgelden naar rato van verzorgde onderwijsuren, maar er werden rondes gehouden waarin iedereen binnen de faculteit kon meedingen naar een onderzoeksplaats. Wat dit betreft is het wegonderhoud van doctrinair privaatrechtelijk onderzoek de laatste twintig jaar misschien wat minder prominent in de prijzen gevallen dan innovatief onderzoek – laten we het bij wijze van metafoor het oogverblindende ontwerp voor een nieuwe tunnelbak noemen. Zonder fatsoenlijk onderhouden weg heb je niet zoveel aan die nieuwe tunnelbak (als die al betaalbaar en uitvoerbaar blijkt).

Hoe dat ook zij, de afgelopen jaren hebben privaatrechtelijke afdelingen hun Nederlandstalige promotieonderzoek vaak zelf gefinancierd: uit de onderwijsbaten waarover vrijelijk kon worden beschikt, uit hard doorwerken op zondagen, uit de inbreng van verdiensten uit cursussen en advisering (waar dat bespreekbaar bleek) en uit onbezoldigde buitenpromovendi. Veel tweedegeldstroommiddelen (NWO en zo) vloeiden niet toe naar het wegonderhoud. Promotietrajecten kregen daardoor verschillende snelheden: het was en is niet ongebruikelijk dat in eenzelfde afdeling 4-jarige aio-plekken bestaan (als iemand in de prijzen viel), naast aanstellingen van 6 of 7 jaar met veel onderwijstaken (dat altijd op de eerste plaats moest komen, met als gevolg dat de tijdige afronding problematisch werd) en natuurlijk het ‘promoveren in je eigen tijd’-model.

Daar komt nog bij dat sommige afdelingen als geloofsartikel het beleid hanteerden dat de jonge onderzoeker na promotie 'de vleugels moest uitslaan' (lees: weggaan, bij voorkeur om in de praktijk verder te leren). Bij anderen bestond juist het beleid om te houden wie men houden kon zodat er ten minste wat meer gepromoveerden achterbleven. Weer anderen zijn niet erg kieskeurig geweest in hun bevorderingsbeleid, met als gevolg dat doorstroming en vernieuwing stokten. Deze uiteenlopende keuzes hebben verschillen in personeelsopbouw, weerbaarheid voor reorganisaties en vernieuwingskracht teweeggebracht. En inmiddels slaat de slinger weer naar de andere kant uit: sinds 2020 is er (voor zolang als het duurt) een andere wind gaan waaien in Den Haag en zijn er weer meer middelen om promovendi aan te trekken, ook voor wegonderhoud. Bovendien heeft de Covid-crisis ertoe geleid dat een aantal academici vertrokken is naar ander emplot of vervroegd is uitgetreden, zodat er ook om die reden mogelijk weer wat meer aanbod van promotieplaatsen te verwachten valt. Maar of er ook meer vraag naar is, betwijfel ik eerlijk gezegd. Dat is best zorgelijk voor de continuïteit van het Nederlandstalig georiënteerde juridische onderzoek en onderwijs.

3

WAT EEN AFSTUDERENDE JURIST MOETEN WETEN VAN DE PRAKTIJK

Na deze bespiegelingen over de academische wereld, met haar goede en minder fraaie aspecten, is het misschien goed om ook wat observaties van een betrekkelijke buitenstaander over de rechtspraktijk te delen. En met praktijk doel ik vooral op de commerciële advocatuur waar veel civilisten terechtkomen. Waarschijnlijk weet onze afstuderende jurist er al het nodige van omdat ze tijdens de studie stages heeft gelopen bij een van de grotere kantoren waar ze zag dat de lange dagen werken en het gevoel van een stille competitie op kwaliteit en snelheid zich uitbetaalt in uitdagend werk: complexe feitelijke en juridische puzzels, het fijne gevoel dat je veel leert en deel uitmaakt van processen die belangrijk zijn voor bedrijfsleven en maatschappij. Je zit dicht bij het vuur, mag meehelpen bij het in samenwerking met anderen 'tackelen' van echte en ingewikkelde problemen, en als het meezit help je direct mee aan de rechtsvorming.

In de praktijk zal je adrenalinecyclus dus anders verlopen dan in de academie, waar vooral je presentaties en onderwijs tot een *Himmelhoch jauchzend*-gevoel moeten leiden (totdat je weer *Zum Tode betrübt* raakt van de antwoorden op je tentamenvragen).

Een eerste observatie is dat de afstuderende jurist er goed aan doet om voor ogen te houden waar het om draait in de rechtspraktijk. Een oppervlakkige blik op de commerciële praktijk zou je kunnen doen denken dat het alleen om geld lijkt te gaan. En als geld je maar matig interesseert, kom je vroeg of laat op de vraag: *wat doe ik hier eigenlijk?* Als je niet van huis uit goed gehecht bent aan een geloof dat een duidelijke plaats geeft aan kapitalisme in de geloofsbelijdenis, zou ik er zeker over praten (al dan niet met de Zuidas-dominee). En zeker als onze afgestudeerde jurist als ambitie

heeft om ‘mensen wil helpen’ of iets dergelijks, dan moet je in de commerciële praktijk waarschijnlijk wat vaker de *reality check* doen dan in de sociale advocatuur: ben ik nog wel bezig met mensen helpen? Ja, in abstracto natuurlijk wel, want achter elk bedrijf zitten mensen die thuis ook de schoorsteen moeten laten roken. Maar soms verlies je door de abstracte bomen van de verrekening bij dubbel verpande toekomstige vorderingsrechten misschien het oog op het concrete bos van de menselijke verhoudingen kwijt. Probeer dat moment voor te zijn door te bedenken dat geld voor strijdende partijen heel vaak een symbool is voor iets anders. Een instrument in een gevecht om de macht, een middel om tegenmacht te organiseren, om onmacht te uiten, om menselijke gevoelens zoals frustratie, boosheid, wraakzucht, of een onverzoebare drang om het eigen gelijk te bewijzen te converteren in een taalspel dat de rechter begrijpt – *geld* maakt het als reken- en vergelijkingseenheid ook mogelijk om basale behoeften zoals gelijke behandeling van gelijke gevallen te bevredigen. En daarmee maakt geld als symbool ook onderdeel uit van de taak van juristen om de fundamentele waarden van de rechtstaat en marktsamenleving overeind te houden en te laten meeveranderen met de veranderende samenleving.

Een tweede observatie betreft de financiële prikkels en de mate waarin je eigen gedrag en dat van je beroepsgenoten door die prikkels wordt gedreven. Vraag je beroepsbeoefenaren in hoeverre zij zich in hun gedrag door financiële prikkels laten leiden, dan krijg je vermoedelijk het sociaal wenselijke antwoord dat dit geen rol speelt: de kwaliteit van het werk staat voorop. Het lijkt me naïef of zelfbedrog. Voor de cliënt is de hoogte van de factuur – en dat geldt zelfs voor grote cliënten, althans in tijden van laagconjunctuur – vaak óók een aspect van kwaliteit. Een advocaat die maar door blijft gaan met corresponderen en procederen is niet per se de beste. Net zomin als een docent die maximaal tijd besteedt aan het voorbereiden van onderwijs om de hoogst mogelijke evaluatiescore te krijgen, werkelijk de beste docent is. En wat onze advocaat betreft we moeten eerlijk zijn: al het onderzoek dat ik ken, bevestigt in meer of mindere mate het economisch mechanisme van *rent-seeking* onder beroepsbeoefenaren. Dat betekent dat als er niemand let op het uurtarief en de declaratie, het tarief gewoon omhoog gaat en de urenregistratie gewoon door blijft draaien. Dergelijke opbrengst-optimaliserende mechanismen liggen overigens overal op de loer, dus ook in de rechterlijke macht en academie. Waar gerechtsbesturen zich afvragen hoe zij het werkethos van rechters in overeenstemming kunnen brengen met het bekostigingsmodel (‘als elk eindvonnis geld oplevert, hoe kunnen we onze rechters dan zo snel mogelijk bij het eindvonnis krijgen zonder al te veel tussenstops?’), vraagt de afdelingsvoorzitter met financiële eindverantwoordelijkheid in de universitaire omgeving zich soms af of die proefschriften niet wat sneller kunnen worden afgeschreven, want dat levert weer formatieruimte op. Het verschil tussen advocatenkantoren en grote organisaties zoals de rechtspraak en universiteiten is vooral het verschil in concentratie van eigenaarschap: in die grote organisaties is er mogelijk wat meer balans door macht en tegenmacht dan bij een maatschapsstructuur bij beroepsbeoefenaren. In grote organisaties staan tegenover financiële prikkels misschien sneller regels en culturen die tot op zekere hoogte tegenmacht

kunnen activeren. Ik zeg 'tot op zekere hoogte' want we hoeven maar te kijken naar een aantal recente schandalen in de academie om te zien dat financiële prikkels, gecombineerd met een foute cultuur van goudhaantjes en mannetjesputters, ook echt ranzige misstanden teweeg kunnen brengen. Bovendien kennen we aan de universiteiten een ander probleem; misschien merkt onze net afgestudeerde jurist die een proefschrift mag schrijven er nog niet veel van, maar naarmate je langer meeloopt is kans groot dat je de problematische kant van de academie tegenkomt: collega's met chronische ideeënarmoede die ze compenseren met wollige praat of een oneindige lijst aan nevenfuncties of collega's die hun statuur afmeten aan de hoeveelheid airmiles die ze jaarlijks verzamelen.

In de derde en laatste plaats moet ik onze afstuderende jurist nog iets zeggen over een mogelijke terugkeer naar de academie op een later tijdstip. Zoals ik hierboven al schreef: terugkeren is om verschillende redenen ingewikkeld. Maar stel dat je het écht graag wilt, en het lukt je op een of andere manier om terug te keren en een proefschrift te schrijven. Dat maakt je aantrekkelijk. Het lastige in het privaatrecht – en voor belastingrecht geldt dat nog veel sterker – is dat een volledige overstap terug naar de academie niet gemakkelijk is. Je hebt namelijk een academisch gat in je cv; dat je deals ter waarde van miljarden hebt begeleid maakt niet per se indruk in een omgeving waar het hoogst haalbare is een publicatie in een blaadje dat door een handjevol mensen wordt gelezen. Dus heb je wel voldoende wetenschappelijke stukken in je portfolio? Heb je wel ervaring met tweedegeldstroomonderzoek? Kun je je wel handhaven in de academische bureaucratie en kantoorpolitiek? En heb je je hypotheek al afbetaald voor je terugkeert? Allemaal belangrijke vragen.

Maar aan de andere kant, voor universiteiten is er ook een dilemma: studenten vinden een advocaat of rechter terecht interessante verhalenvertellers en begenadigde oratoren. En voor de banden met de rechtspraktijk is het voor universiteiten ook interessant om die praktijkjuristen een aanstelling te bieden. Dus een deeltijd-aanstelling als professor is lange tijd helemaal niet ondenkbaar geweest, als je dat zou hebben geambieerd. Het effect is echter geweest dat we de afgelopen decennia een wildgroei aan bijzondere leerstoelen, al dan niet (extern) gefinancierd, en deeltijdaanstellingen op hoogleraarsniveau hebben gezien. Leerstoelen waar advocaten, vaak partners van grote kantoren, en ambtenaren van ministeries op kwamen te zitten. Voor de kruisbestuiving ongetwijfeld goed, maar het evenwicht tussen voltijds hoogleraren en deeltijders kan verstoord raken. Voor je het weet zijn de voltijders de waterdragers die alle administratieve rompslomp verzorgen, de managementklussen doen, de functioneringsgesprekken, de scouting, de aanstellingen, de exit-trajecten en al die andere belangrijke maar lang niet altijd leuke bezigheden. Terwijl de 0,2 fte hoogleraar binnenrent en zijn inspirerende colleges verzorgt, maar ook anderen bij voorkeur het tentamen laat nakijken, de secretariaten gek maakt omdat hij de tentamens altijd te laat aanlevert, de onderzoeksleiders op scherp zet omdat hij eigenlijk nooit echt wetenschappelijke productie laat zien, en zijn verbondenheid aan dat grote kantoor soms ongemakkelijk voelt omdat hij in

geschrift nooit het achterste van zijn tong laat zien (het zou cliënten maar afschrikken). Gelukkig is de buitenwereld terecht kritisch over deze wildgroei aan deeltijdleerstoelen. De goeden niet te na gesproken, maar we moeten eerlijk zijn: kantoorstoelen zijn vaak problematisch, door derden gefinancierde *cause lawyering* binnen de muren van de academie is altijd ingewikkeld, en over vermenging met functies in instituties zoals wetgevende en rechterlijke macht moeten we het zeker hebben. Indringend graag, met het doel om een goede balans te vinden terwijl het goede van de kruisbestuiving proberen te behouden. Het zou al helpen als we minder deeltijdleerstoelen uitdelen en die buitenstaanders gewoon betaalde fellow of iets dergelijks maken. Een ontwikkeling dus richting het voorbehouden van het professoraat voor de waterdragers dus. Zodat ook in de toekomst het gezag van de onafhankelijke rechtswetenschap boven elke twijfel verheven zal zijn, ook in het belang van onze net afgestudeerde jurist die voor een academische carrière heeft gekozen.

4

WAT MARC MOET WETEN VOORDAT HIJ MET EMERITAAT GAAT

Onze afstuderende jurist moet zelf kiezen. Werken aan goed onderzoek en onderwijs aan een universiteit is net zo prachtig als een dienstverlenende baan in de rechtspraak, maar er zijn grote verschillen. Het werk en de omgeving zijn anders, en de succes- en faalfactoren verschillen dus ook. Het zijn niet uitwisselbare banen. Het simpelste advies dat ik onze afstuderende jurist dus kan geven is dus: oriënteer je, maak een keuze en hopelijk krijg je de baan die bij je past. Werkt het bij nader inzien toch niet voor jou, gooi dan het roer om.

Ik kom aan het einde van mijn bijdrage. De titel daarvan heb ik natuurlijk met een knipoog ontleend aan de titel van Marc's boek 'Privaatrecht in context'. Wat moet Marc weten voordat hij met emeritaat gaat? Dat hij in verschillende hoedanigheden, van wetenschapper tot rechter tot universitair bestuurder, belangrijke bijdragen heeft geleverd aan de rechtsontwikkeling, de opleiding van de volgende generaties verantwoordelijke juristen en de richting van de Nederlandse rechtsgeleerdheid als academische instelling. Daarover zullen anderen hem ongetwijfeld – en terecht – nog meer in detail hulde brengen. Hij moet ook weten dat, zoals dat gaat in ons beroep, we vaak persoonlijk veel meer betekenen voor anderen dan we ons zelf realiseren. Dat geldt ook voor onze verhouding: ik persoonlijk ben Marc veel verschuldigd. Ik kende hem niet persoonlijk toen hij als Rotterdamse decaan mij bezocht om te praten over een overstap van 013 naar 010. Het klikte onmiddellijk en voelde voor mij ongewoon goed om dat avontuur samen met hem aan te gaan; de kansen en uitdagingen die in 010 lagen en die ik vervolgens met Siewert Lindenbergh mocht oppakken, hebben onmiskenbaar aan mijn groei als wetenschapper en als mens bijgedragen. Daar ben ik je oprecht dankbaar voor, Marc. Dat je vervolgens op enig moment geroepen werd tot 070, voelde meer een 'tot ziens' dan een 'vaarwel'. Uiteindelijk kruisten onze wegen via 013 respectievelijk 071 in onder meer 050, waar we volgens mij betekenisvol werk in een ingewikkelde bestuurlijke omgeving

verrichtten. Het was alsof de samenwerking nooit was onderbroken. Wat Marc dus vooral moet weten voordat hij met emeritaat gaat, is simpelweg dit: bedankt (en tot ziens).